
УДК: 811

Ольга Скляренко

ЕКЗОТИЧНО-ЗАГАДКОВА КОМПОЗИТНА МОДЕЛЬ “ДІЄСЛОВО+ІМЕННИК” (на матеріалі ойконімії США та України)

Стаття присвячена аналізу складових ойконімів американської та української топонімії, що являють собою модель "дієслово + іменник". Виявлено деяку подібність між ними.

Ключові слова: типологія, складові словотвору, топонім, ойконім, антропонім.

Складні ойконіми з дієсловом у якості першого компонента (модель **V + N**, де **V** — дієслово, а **N** — іменник) становлять собою своєрідні, можна сказати “екзотичні”, вкраплення у топонімію США: **Blowhorn** (AL), **Changewater** (NJ), **Cuthand** (TX), **Cutbank** (MT), **Digway** (UT), **Grindstone** (PA), **Killbuck** (NY), **Killdeer** (ND), **Licklog** (GA), **Shakerag** (GA), **Snapfinger** (GA), **Shuteye** (CA), **Turnbull** (FL), **Wakefield** (MI), **Wakeforest**, **Lovejoy** (IL), **Loveland** (DE). Типологічно дуже цікавою є наявність утворень аналогічної моделі і в українській ойконімії: **Звенигород** (Льв, Тр), **Гуляйполе** (Днп и др.), **Копайгород** (Вн), **Підопригори** (См), **Печиводи** (Хм). Це яскраво виражені ектоцентричні складні ойконіми — сума значень компонентів, що їх складають, докорінно відрізняється від результуючого значення слова. В.А.Ніконов називає цю модель «загадковою» [4: 95]. Чому так?

Топонімісти звичайно уникають питання про те, що стало поштовхом для виникнення в ойконімії такої специфічної структурної моделі композитів.

На нашу думку, ця модель пройшла такий еволюційний шлях. В англійській мові вона зародилася у розмовно-простомовному середовищі як апелятивне позначення людей. Сполучення з першим компонентом, схожим на імператив, дуже експресивні і звичайно мають негативні характеризуючі конотації, вказуючи на яку-небудь поміт-

© О.М. СКЛЯРЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 1

113

ну рису людини, її характеру, зовнішності, діяльності: *fillbelly* — ‘ненажера’ (дослівно ‘напхай живіт’), *scarecrow* — ‘опудало’ (дослівно ‘лякай ворону’), *scrape-penny* — ‘скнара’ (‘нашкреби гроша’), *spitfire* — ‘запальна людина’ (‘плюй вогнем’), *killjoy* — ‘нудна людина’ (‘убий радість’). Композити такої моделі не зареєстровані в давньоанглійській мові. Найдавніші композити типу *pickpocket* виникли у XII–XIII ст. під впливом французьких слів, утворених цим способом, пор. франц. *coupe-bourse* та аналогічне англ. *cutpurse* — ‘кишеньковий злодій’; франц. *coupe-gorge* та англ. *cutthroat* — ‘головоріз’ [21: 38].

Такі пейоративні позначення людей легко перетворювалися на прізвиська людей, а потім і на прізвища. Пор. початкові паралельні прізвиська любителів випити: франц. **Boileau** та англ. **Drinkwater** — ‘Пий воду’ [23: 292]; франц. **Boivin** — ‘Пий вино’ та англ. **Drinkale** — ‘Пий ель’ [Там само: 282]. Пор. прізвиська зажерливих, жадібних до грошей людей, англ. **Gatherpenny**, **Lovegold** [Там само: 280]. З часом досліджувана модель стала вживатися для формування прізвиськ, що позначали професію, рід занять. Мисливців на вовків називали прізвиськами **Catchlove**, **Cutlove** (кінцеве *love* від франц. **loup**, *love* — ‘вовк’) тобто ‘Злови вовка’ ‘Заріж вовка’ [Там само: 283]. Дроворуба називали прізвиськом **Copestake** від франц. *couper* — ‘різати, рубати’ та англ. *stake* — ‘кіл, стовп’ [Там само: 281], пор. прізвище **Cutbush** (*cut* — ‘різати’, *bush* — ‘кущ’) [9: 141]. Експансія нової антропонімичної моделі викликала появу прізвиськ (прізвищ) з різноманітною семантикою, пор. **Winlove** — ‘Завоюй любов’ [23: 284]. Пор. прізвище **Breakspear** (*break* — ‘ламати’, *spear* — ‘спис’) [8: 89]. Такі прізвища як **Shakespeare**, **Shakelance**, **Shakeshaft** мають першим компонентом основу — дієслово *shake* — ‘трясти, вражати’.

Перехід антропонімів в ойконімичну сферу в США — явище звичайне. Так виник ойконім **Lovelady** (TX) від ім’я поселенця С.Lovelady [25: 266], або ойконім **Lovelock** (NV) — від ім’я службовця залізниці G.Lovelock [23: 578]. Певне значення для закріплення в ойконімії цієї моделі мали і популярні свого часу в США ойконіми, утворені від перекладених англійською мовою імен індіанців. Такими є, наприклад, відантропонімичний ойконім **Shuteye** (CA) від імені одноокого індіанця [20: 357] або назва селища **Killbuck** (*kill* — ‘вбити’, *buck* — ‘самець оленя’) (NY) — від імені вождя місцевого індіанського племені, яке колись перебувало у цьому місці [22: 182]. Потім ойконіми, мабуть, створювалися аналогічно, при цьому кожна нова назва — індивідуально, спираючись на існуючу структурну модель.

Подібні трансформації спостерігаємо і в українській мові. У розмовно-побутовій сфері виникали апелятивні прізвиська пейоративного забарвлення, що характеризують людей, як-от: *зірвиголова*, *крутиголова*, *вертихвіст*, *дурисвіт*, *пройдисвіт*, *гонивітер*. Апелятивні прізвиська цієї моделі є і в інших східнослов’янських мовах, пор. рос. *вертихвостка*, *держиморда*, *сорвиголова*, *сверниголова*, *скопидом*, *развейдом*. Порівняно з іншими східнослов’янськими мовами утворення

прізвищ від прізвиськ без додаткових структурних засобів властивіше українській мові, через що тут маємо велику кількість самобутніх, яскравих, унікальних українських прізвищ типу: **Перебийніс, Затулівітер, Молибога, Гуляйбіда, Непийпиво, Недайборщ, Забийворота, Вернидуб, Замриборщ.**

Виникнення зовсім нової структурної моделі у мові — процес досить складний і тривалий. Проте перехід структурної моделі з однієї групи онімів у іншу в межах однієї ономастичної системи уявляється легшим, що й зумовило появу ойконімів моделі **V + N**, пор. антропонім **Лупибаба** та ойконім **Сушибаба** (Вл); антропонім **Вернигора** та ойконім **Вернигородок** (Вн). В.П.Шульгач прямо етимологізує ойконіми **Печихвости** (Вл) і **Сушибаба** (Вл) як такі, що походять від прізвиськ, відповідно *Печихвость* і *Сушибаба* [15: 106, 135]. Ойконіми типу **Урвиколеса** можуть бути структурно (і семантично) підкріплені гідронімами типу *Урвихвіст, Вирвихвіст*, що пов’язані з апелятивом *вирви-хвіст* — ‘драговина, болото’, ‘іржава вода’ [16: 367; 2: 30].

Деякі ойконіми досліджуваної структури виникли шляхом народної етимології, переосмислення іншомовних слів (американський ойконім **Pickpocket** (РН) — через трансформацію співзвучної індіанської назви **Pakwokek** [25: 371], а “лякаюча” назва селища, що засноване вихідцями з Данії, **Killdevil** (NC) має досить миролюбне вихідне значення: слово *kill* — дат. ‘канал, струмок’, слово *devil* — голл. ‘горб, край поля’, а все сполучення означає ‘струмок біля края поля’ [24: 182]. Це ж стосується і колишньої “лякаючої” назви українського села **Карайдубина**, яка походить від тополексеми **Карайтабен** і являє собою, за словами Є.С.Отіна, паронімічне вирівнювання з супровідною морфологізацією і зумовлене фактором зовнішнього формально-аналогічного уподібнення [6: 70].

Таким чином, композити моделі **V + N** — переважно назви з прозорою внутрішньою формою: перший компонент — основа, яка зазвичай збігається з наказовим способом дієслова, другий компонент має аналог серед апелятивів. Однак, на українському ономастичному підґрунті модель **V + N** виявилась продуктивнішою, ніж на англійському. Це виявляється у наявності досить великої кількості однакових ойконімів (назви **Звенигород, Звенигородка** зафіксовано в різних областях; ойконім **Гуляйполе** — зафіксовано сім разів у п’яти областях) [11], в існуванні певних топонімічних рядів, які за аналогією можуть виникати (напр., **Гуляйбалка** (Од), **Гуляйгородок** (Мк)), у формуванні новоутворень, пор. неофіційну назву **Копайгород** (багато людей після війни жили в землянках), зараз м. **Торгпорт** (Од) [9: 59] та офіційний ойконім **Копайгород** (Вн).

Вражає надзвичайне семантичне розпорошення слів, що корелюють з вихідними словами загальнономовної лексики. На думку Н.В. Подольської, це нетипові топоніми, що виникли okazionalно, «кожний з яких потребує не стільки лінгвістичного, скільки екстра-

лінгвістичного пояснення» [7: 15]. Деякі ойконіми такої структурної моделі ще семантично й екстралінгвістично вмотивовані.

Внутрішня форма ойконіма **Blowhorn** (AL) нагадує про час, коли мисливці, які полювали у цій місцевості, дули у роги, скликаючи собак [18: 4]; ойконім **Killdeer** (ND) своїм зімстом повідомляє, що тут полювали на оленів [там само: 266]; назва селища **Grindstone** (PA) вказує на те, що тут видобували каміння для млинів [17: 171]; біля селища **Licklog** (GA) знаходили видовбані колоди, в які насипали сіль, щоб тварини могли її злизувати [18: 266].

Із назви населеного пункту **Урвиколеса** [3: 52] легко зрозуміти її внутрішню форму, що зазначала тодішній стан доріг. Семантично прозорими здаються такі назви, як **Недайвода** (Днп) або **Залийвода** (ХР), пов'язані, можливо, з небезпекою підтоплення селищ [1: 746, 798], або назва річки **Шукайвода** — через пересихання річки влітку [16: 356]. М. Фасмер, аналізуючи ойконім **Звенигород**, пояснює, що це — «(укріплене) місто, в якому при наближенні небезпеки дзвонили для оповіщення місцевих мешканців» [12: 86]. З.Т.Франко вважає, що топоніми цієї моделі зароджувались як експресивні еквіваленти назв тих географічних місць, які раніше не мали назв. Спочатку вони закріплювалися на апелятивному рівні, а потім онімізувалися [13: 23].

Поряд з графічно цільнооформленими ойконімами цієї моделі зустрічаються ще окремо оформлені, як-от амер. **Wake Forest** (NC), **Scratch Ankle** (AL) [19: 23], канад. **Cut Knife**; рос. **Гуляй Городок**, **Гуляй Поле**. Нерідко сучасні композити раніше мали форму синтаксем: український ойконім **Гуляйбалка** (Од) до 1967 р. писали окремо **Гуляй Балка** [5: 53].

Ойконімічні композити моделі **V + N**, що наявні як в ойконімії США, так і в ойконімії України, свідчать про дивні типологічні паралелі у мовах, які дуже відрізняються як за своєю структурою, так і за шляхами розвитку ономастичних систем.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ (НАЗВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ)

США:

AL — Алабама, CA — Каліфорнія, DE — Делавер, FL — Флорида, GA — Джоржія, IL — Іллінойс, MI — Мічиган, MT — Монтана, NJ — Нью-Джерсі, NC — Північна Кароліна, ND — Північна Дакота, NV — Невада, NY — Нью-Йорк, PA — Пенсільванія, RH — Нью-Хемпшир, TX — Техас, UT — Юта.

Україна:

Вл — Волинська, Вн — Вінницька, Днп — Дніпропетровська, Днц — Донецька, Лв — Львівська, Мк — Миколаївська, Од — Одеська, См — Сумська, Тр — Тернопільська, Хм — Хмельницька, Хрк — Харківська.

1. *Горпинич В.О.* Словник географічних назв України : (Топоніми та відтопонімі прикметники): близько 25 000 слів. — К. 2001. — 526 с.
2. *Желєзняк І.М.* Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя. — К., 1987. — 203 с.
3. *Карпенко Ю.О.* Топонімія Буковини: Монографія. — К., 1973. — 240 с.

4. *Никонов В.А.* Введение в топонимику. — М., 1965. — 179 с.
5. Одеська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 травня 1967 р. — Одеса, 1967. — 124 с.
6. *Отін Є.С.* Різні типи паронімічного вирівнювання слів в апелятивній та ономастичній лексиці. // Мовознавство. — 1973. — №2. — С. 63 — 73.
7. *Подольская Н.В.* Типовые восточнославянские топоосновы. — М., 1983. — 166 с.
8. *Рыбакин А.И.* Словарь английских фамилий. — М., 1986. — 576 с.
9. Топонімія південно-східної Одещини: Методичні вказівки. / Ю.О.Карпенко, А.Т.Бевзенко, Г.Ю.Касім та ін. — Одеса, 1978. — 88 с.
10. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року. — К., 1947. — 1064 с.
11. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січня 1987 року. — К., 1987. — 504 с.
12. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. / Пер. с нем. и допол. О.Н. Трубачёва. В 4 тт. — М., 1967. — Т.2. — 671 с.
13. *Франко З.Т.* Граматична будова українських гідронімів. — К., 1979. — 185 с.
14. *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. — К., 2001. — 189 с.
15. *Янко М.Т.* Топонімічний словник України: Словник-довідник. — К., 1998. — 432 с.
16. *Alotta R.I.* Signposts and Settlers. The History of Place Names in the Middle Atlantic States. — Chicago, 1992. — XVI + 654 p.
17. *Blevins Don.* The Unusual Origins of More Than 3,000 American Place Names. — Nashville; Tennessee, 2000. — 435 p.
18. *Gallant F.K.* A Place Called Peculiar. Stories about Unusual American Place-Names. — Springfield, Massachusetts, 1998. — X + 275 p.
19. *Gudde E.G.* California Place Names. The Origin and Etymology of Current Geographical Names. — Berkley; Los Angeles; London, 1998. — XXVIII + 467 p.
20. *Marchand H.* The Categories and Types of Present-Day English Word-formation. Ed.2. — Munchen, 1969. — 782 p.
21. *Quimby M.J.* American Place Names and their Derivation. — New York, 1970. — 390 p.
22. *Reany P.H.* The Origin of English Place-Names. — London, 1969. — 277 p.
23. *Romig W.* Michigan Place Names. — Detroit, 1986. — 673 p.
24. *Stewart G.R.* American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. — New York, 1970. — XL + 550 p.

Olga Skljarenko

EXOTIC-MYSTERIOUS COMPOUND MODEL " VERB + NOUN" IN AMERICAN AND UKRAINIAN TOPONYMY

The article is devoted to the analysis of compound place-names of the model " **Verb + Noun**" in Ukrainian and American toponymy. Some typologically similar features have been revealed.

Keywords: typology, word-formation, toponymy, oikonym, anthroponym.